

Sören Kierkegaard och konsten att leva innerligt

av
Ted Harris

”Varje människa... äger ett naturligt behov att skaffa sig en livshållning, en föreställning om livets mål och mening.

Antingen – Eller, 1843

Mitt ämne är ”konsten att leva innerligt” och består av tre delar. Den första delen heter ”*Från immateriella till materiella förklaringar*” och pekar ut några grunddrag i Europas intellektuella utveckling från och med 1 000-talet. Den andra delen heter ”*Från idealitet till aktualitet*” och lyfter fram fyra grunddrag i Kierkegaards innerlighetsteori. Den tredje delen är en sammanfattning som betonar integrationen av vetenskap och innerlighet som en nödvändig förutsättning för mänskligt välstånd och framåtskridande.

1. Från immateriella till materiella förklaringar

Man brukar säga att återkomsten av Aristoteles naturfilosofi på Europas intellektuella scen kring 1 000-talet ledde till grundläggande sprickor i den monolitiska livshållning som föreningen mellan platonism och kristen tro hade skapat. Den platoniskt kristna metafysiken menade att människans viktigaste strävan är att rikta den odödliga själen, som kan existera oberoende av kroppen, mot den immateriella eller övernaturliga verkligheten bortom denna materiella värld.

Riktningen i Aristoteles naturfilosofi var helt annorlunda. Den menade att ett utforskande av den materiella världen är en av människans viktigaste uppgifter. Den hävdade att metoden för att kunna åstadkomma ett adekvat utforskande av materiens olika strukturer och funktioner är vetenskapen, vars grunddrag blev:

- observationer (eller experiment)
- skapandet av hypoteser
- testandet av hypoteser
- fastställandet av teorier

Tänkare som Francis Bacon och institutioner som den brittiska kungliga vetenskapsakademin vidareutvecklade Aristoteles grundsyn och bidrog till spridningen av den vetenskapliga attityden. Redan under första

hälften av 1600-talet insåg filosofer som Descartes att väsentliga delar av verkligheten skulle hamna utanför naturvetenskapens domän. Descartes respons var att förespråka en dualistisk metafysik: en materiell verklighet, *res extensa*, som naturvetenskapen utforskar, och en immateriell verklighet, *res cogitans*, som teologin försöker förstå. Mot slutet av 1700-talet tog Kant och andra tyska idealister, t.ex. Fichte, Schelling och Hegel avstånd ifrån både metafysisk materialism och substansdualism och förespråkade istället ett slags naturalistisk monism. Dessa filosofer hävdade att verkligheten är *en odelbar enhet* men att den uppvisar två grundläggande dimensioner: en empirisk dimension som har med tid, rum och kausalitet att göra och en transcendental dimension som är bortom den empiriska dimensionen.

När Kierkegaard klev in på den intellektuella scenen under början av 1830-talet hade den vetenskapliga attityden etablerat sig i västvärlden som den dominerande kulturskapande kraften. En del författare som Schiller ansåg att vetenskapstron hade åstadkommit en "avförtrollning" av verkligheten. Det fanns inte längre några övernaturliga krafter eller transcendentala egenskaper. Allt var materiellt och den vetenskapliga rationaliteten kunde förstå materiens olika strukturer och funktioner. År 1918 höll Max Weber ett föredrag om den vetenskapliga kallelsen vid universitetet i München. Han upprepade Schillers grundsyn med följande ord: *'Det betyder att det inte existerar några oförklarliga mystiska krafter, som spelar en viktig roll. Vi kan förstå allt på ett rationellt sätt. Världen är avförtrollad. Vi behöver inga mystiska riter som vilden, den primitiva människan, som ansåg att världen var besjälad av andar och gudar. Den vetenskapliga rationaliteten förklarar allt.'*

Man kan säga att grunddraget i Europas intellektuella utveckling sedan 1 000-talet utgörs av en övergång från immateriella till materiella förklaringar och att det är mot denna bakgrund som vi kan bäst förstå Kierkegaards grundsyn i boken *Avslutande ovetenskaplig efterskrift* från 1846. Han skrev: *"min huvudtes är att i modern tid, p.g.a. mycket rationalitet har vi*

*glömt vad det är att existera och vad innerlighet betyder.” Han hävdade gång på gång i *Efterskrift* att den moderna människans strävan att bli allt mer objektiv kan leda henne bort från innerligheten. Detta betyder inte att Kierkegaard var orolig för modernitetens steg bortom de traditionella livsytringarna, t.ex. det som han kallade ”kristendomen”. Han uppfattade människan som en process och att hon visar sig ständigt i nya självavslöjanden. Han insåg att vetenskapens och teknikens stora framgångar skulle möjliggöra nya livsytringar. Det som oroade Kierkegaard var modernitetens benägenhet att förtränga innerligheten. Han var rädd för att den enskilda människan inte längre skulle lära känna sig själv.*

Den finländske filosofen Georg Henrik von Wright uttryckte en liknande oro nästan 150 år efter publiceringen av *Efterskrift* när han skrev i sin bok *Myten om framsteget* från 1993 ”...den på vetenskapen baserade teknologiska utvecklingen, i kombination med de mekaniserade industriella produktionsmetoderna, har givit näring åt en myt om evig ekonomisk tillväxt och expansion. Den manipulativa och styrande typ av rationalitet av vilken den moderna naturvetenskapen ursprungligen är ett utflöde har fått en dominans under vilken andra former av mänsklig andlighet – artistisk, moralisk, religiös – antingen omintetgörs eller förvisas till den irrationella trons och okontrollerade känslans underjord. Säkerligen har inte i någon annan kultur Yang kommit att dominera så fullständigt över Yin som i vår egen i dess sena tid.”

Liksom Descartes upplevde Kierkegaard att verkligheten är *mer* än den materiella dimensionen som naturvetenskapen utforskar. Till skillnad från Descartes var han inte beredd att förespråka någon form av substansdualism. Han utgick ifrån de tyska idealisternas naturalistiska monism och hävdade att *en* uppfattning av den bortomliggande dimensionen är den enskilda människans inneboende förmåga att tillskriva verkligheten värde och mening. Varje individ har en existentiell förpliktelse att skapa en livshållning präglad av mänsklig blomstring, *eudaimonia*. För att åstadkomma en sådan livshållning måste individen ta

ett steg bortom rationaliteten eftersom rationaliteten allena är oförmögen att besvara den existentiella frågan: *hur ska jag forma mitt liv?* Den existentiella frågan har formulerats på många olika sätt.

- Hur ska jag använda mina resurser?
- Har mitt liv någon mening?
- Hur ska jag förhålla mig till mina medmänniskor och naturen?

När Kierkegaard var 22 år gammal uppmärksammade han denna fråga i sin dagbok den första augusti 1835. Han skrev: *"Det som egentligen fattas mig är att komma på det klara med mig själv om vad jag ska göra, inte om vad jag ska veta....Det gäller att finna en sanningen som är sanning för mig, att finna den idé för vilken jag vill leva eller dö."* Sokrates hade brottats med samma fråga 2 400 år tidigare. Han ansåg att det är lika viktigt för den enskilda människan att skapa en livshållning präglad av mänsklig blomstring som det är för filosoferna att förstå verklighetens grundläggande strukturer och funktioner. Idén att den enskilda människan måste fylla sitt liv med värde och mening har en central plats i Kierkegaards existentiella filosofi. Varje individ måste "levandegöra" sitt liv och det behövs ett kreativt språng från tanke till handling för att värde och mening ska bli synliga. Den enskilda människan måste förkroppsliga sina intentioner, hon måste visa vad hon vill med sitt liv.

Kierkegaards texter ger oss ingen biohistorisk beskrivning av människans existens. Han utgick ifrån det traditionella antagandet att människan har en särställning i naturen; människan allena har förmågan att skapa värde och mening. Det sägs att under evolutionen har människan vunnit ett slags transcendens över naturen. En del paleoantropologer hävdar att *"hundratal miljoner års evolution har producerat hundratusentals arter med hjärnor, och tiotusentals med komplexa beteendemässiga perceptuella och inlärande förmågor. Endast en av dessa har någonsin undrat om sin plats i världen, eftersom endast en utvecklade förmågan att göra detta."* Peter Gärdenfors påpekar i sin bok *Den meningsskapande människan* "att människans unika position som meningssökande

varelse beror på att hon är det enda djur som kan planera för framtiden och inte bara för de behov hon har här och nu. Och då behöver vi något långsiktigt mål för att vara motiverade att tänka på framtida konsekvenser och inte bara leva för stunden. Livets mening blir det ultimata målet.”

För att kunna urskilja människans särart betonar dagens neurovetenskapsmän som Edelman och Damasio en skillnad mellan det primära medvetandet och det högre ordningensmedvetandet. Det primära medvetandet anses vara medvetenhet om ting i världen, t.ex. kapaciteten att göra inre mentala bilder av den yttre verkligheten. Känslan av att vara en *person* med ett förgånget och en framtid associeras inte med det primära medvetandet. Det högre ordningensmedvetandet anses vara både medvetenhet om ting i världen och känslan av att vara en *person*, dvs. ett tänkande subjekt som känner igen sina handlingar och affektioner. Det högre ordningensmedvetandet är medvetenheten om att vara medveten.

Denna förmåga anses ge människan goda chanser att överleva, men hur bör hon använda den? Hur bör hon förhålla sig till livet? Vad ska den enskilda människan investera sin tid och kraft i? Henrik von Wright uttryckte människans behov av mening på följande sätt i boken *Vetenskapen och Förnuftet* från 1987: ”*Utan de fästen och riktpunkter som ett allmänt omfattat norm- och värdesystem erbjuder, blir ’kampen för tillvaron’ mera ohämmat hänsynslös. Var och en blir ’sin egen lyckas smed’. Är man skicklig uppnår man rikedom och makt. Är man mindre skicklig blir man utslagen i tävlingen. När kampen hårdnar, blir livet jäktigt, stressat. Inte bara den utslagne utan också den framgångsrike upplever tillvaron som utan mening.”*

2 . Från idealitet till aktualitet

Det finns en tydlig uppfattning i den västerländska kulturen att mänskligt välstånd och framåtskridande förutsätter en integration av vetenskap och

det som Kierkegaard kallar ”innerlighet”. Ordet ”innerlighet” är inte identiskt med ord som ”tro”, ”andlighet” eller ”religion”. Medan ordet ”vetenskap” betecknar ett fenomen som, i viss mån, är entydigt och oproblematiskt är det fenomen som ordet ”innerlighet” betecknar mycket diffust och mångtydigt.

När Kierkegaard valde att rikta sin uppmärksamhet mot fenomenet som ordet ”innerlighet” betecknar, var det inte ett uttryck för ett tydligt avståndstagande från den vetenskapliga attityden. Kierkegaard var inte på något sätt negativt inställd till vetenskapen. Han hade en mycket stor respekt för sin tids vetenskapliga ansträngningar och de tekniska framsteg som man hade uppnått. Men han tog ett bestämt avstånd ifrån vetenskapstron eller den livshållning som ibland kallas reduktionismen eller materialismen. Kierkegaard upplevde att det finns ett naturligt avstånd mellan, å ena sidan, kunskap om materiens olika strukturer och funktioner och, å andra sidan, hur den enskilda människan bör leva sitt liv.

Kierkegaards existentiella filosofi utgör ett försök att beskriva språnget från idealitet till aktualitet, från tanke till handling, tillblivelsen av värde och mening i den enskilda människans liv eller med andra ord en livshållning präglad av mänsklig blomstring, *eudaimonia*. Den svenska författarinnan Fredrika Bremer skrev i den lilla skriften *Liv i Norden* från året 1849 att Kierkegaard riktade blicken mot människohjärtat. Så här står det: *’Medan teologen Martensen kastar ljus över hela tillvaron och alla livets fenomen står Kierkegaard, som eremiten Simon Styliten på sin pelare, med blicken riktad mot en enda punkt. Över denna punkt håller han sitt mikroskop och han utforskar den i minsta detalj genom att granska varje rörelse och förändring. Han talar och skriver om denna punkt med oförminskad kraft. Denna punkt är människohjärtat.’*

Det är inte lätt för den vanliga läsaren att förstå vad Kierkegaard menar med ordet ”innerlighet”. I mer än 40 böcker, skrivna av olika

pseudonymer, och många dagboksanteckningar, har han målat olika bilder av vad det innerbär att leva innerligt. Jag vill hävda att hans grundidé är att innerligheten är ett existentiellt fenomen som utgörs av både empiriska och transcendentala egenskaper. Jag ska peka ut fyra grunddrag i Kierkegaards innerlighetsteori, nämligen, *Anden, Kreativiteten, Tillägandet och Handlingen*.

A. Anden

Kierkegaard hävdade att anden är den ursprungliga verkligheten, eller med andra ord, den aktiva principen som utgör grunden för värde och mening i den enskilda människans liv. Det behövs inget övernaturligt ingripande i tillblivelsen av värde och mening. Det behövs ingen föreställning om en evig och fullkomlig verklighet. Anden är *en odelbar enhet* där den medvetna kroppen och det intentionella subjektet utgör två grundläggande strukturer och funktioner i individens ständiga skapande av värde och mening.

I Kierkegaards existentiella filosofi är inte människan enbart ett materiellt ting, en medveten kropp som lyder instruktioner vilka är kodade i DNA och vilka samspelar med omgivningen. Människan är inte bara en informationsbehandlings- och styrmaskineri. Människan är *mer*. Människan är också "själ", "medvetande", förmågan att överskrida den medvetna kroppen genom att tillskriva den värde och mening.

Anden är självreflexiv i det att den kan fundera över sin plats i naturen. Anden sträcker sig utöver sig själv. Anden är självtranscenderande. Kierkegaard skrev i *Avslutande ovetenskaplig efterskrift* att "*i existensen handlar det om att alla moment är tillstädes samtidigt. Beträffande existensen står tänkandet inte alls högre än fantasi och känsla, utan är sidoordnat.*" Han fortsatte: "*Uppgiften är inte att upphäva den ena på den andres bekostnad, utan uppgiften är likställdheten, samtidigheten, och det medium i vilket de enas är existerandet.*"

Kierkegaards texter säger ingenting om andens tillblivelse i evolutionen. Jag tror inte att han skulle ha förnekat dagens paleoantropologers uppfattning att människosläktets unika resa började för 5 – 6 miljoner år sedan. Han skulle ha blivit oerhört fascinerad av Ardi som levde för 4,4 miljoner sedan. Jag tror att kunskaper om den gradvisa utvecklingen av människosläktet skulle ha fascinerat honom och att han skulle ha accepterat tanken att *homo sapiens sapiens* har en särställning i naturen. Han skulle ha förundrats över dagens genetikers uppfattning att människan delar 99% av sitt *genom* med schimpanser. Han skulle ha frågat: Hur kommer det sig att människan är så unik? Hur kan ungefär 1% skillnad möjliggöra för människan att skapa en hög teknologisk och global civilisation? År 1849 skrev Kierkegaard i boken *Sjukdomen till döden* att människan är unik p.g.a. sin förmåga att förtvivla. Det gör inget annat djur. Han skrev: ”*Möjligheten till denna sjukdom är människans företräde framför djuret, och detta företräde utmärker henne på ett helt annat sätt än den upprätt gången, ty det tyder på den oändliga upprättheten eller upphöjdheten att hon är ande.*”

Kierkegaard hävdade att anden har en intuitiv eller omedelbar kännedom om sig själv, en erfarenhetsmässig tillgång till sig själv. Andens medvetenhet om sig själv är ett subjektivt medvetandetilstånd och därmed inte tillgängligt för neurovetenskapens utåtriktade analys; det blir svårt att korrelera specifika hjärnstrukturer och funktioner med den subjektiva upplevelsen av värde och mening. Kierkegaard tog ett bestämt avstånd ifrån den hegelianska idén att idealitet och aktualitet, tanke och handling, är identiska och att förnuftet kan fånga den enskilda människans existentiella process. Han påpekade gång på gång i *Efterskrift* att Andens självavslöjande inte liknar ett logiskt system. Andens självavslöjande är inte heller någon form av återerinring eller ihågkommande, som Platon förespråkade.

Kierkegaard menade att enbart den enskilda människan, och ingen annan, har tillgång till den ursprungliga verkligheten, den aktiva principen som utgör grunden för värde och mening. Det är bara

individens som kan ta andens puls. I god sokratisk anda uppmanade han den enskilda människan att lära känna sig själv där hon befinner sig i sitt unika och specifika historiska sammanhang.

B. Kreativiteten

Kreativiteten är andens förmåga att ständigt förhålla sig på *nya* sätt till sig själv och sin omgivning. Andens självavslöjande är inte bundet till ett bestämt handlingsmönster, utan det är präglad av frihet eller flexibilitet. Det oerhörda nyskapandet i mänsklighetens, kulturernas och individens historia vittnar om andens plasticitet eller tanke- och handlingsvariabilitet. En del paleoantropologer påpekar att den moderna människans medvetande genomgick en "kreativ explosion" för ungefär 40 000 år sedan. Det sägs att *"teknikerna för stenverktyg, som väsentligen varit oförändrade under nästan 200 000 år ersattes plötsligt av en mer sofistikerad, elegant hantverkstradition och för första gången förekom kroppsutsmyckning... och konstnärliga uttryck."* Karl Jaspers hävdade att tiden kring 500 f.Kr. var också präglad av ett slags "kreativ explosion". Vid den tiden förekom innovativa personer som de joniska naturfilosoferna, de judiska profeterna, Konfucius och Buddha. Jaspers kallade denna period Achsenzeit (Axial Age). Kanske är 2 000-talet en period för en ny "kreativ explosion" eftersom vi har den teknologin som möjliggör för oss att undersöka den mänskliga hjärnan *in vivo*.

Människans kreativa och innovativa gnista, hennes potential för symboliskt nyskapande, måste ständigt bryta fram och när den inte gör det inträder ett tillstånd som Kierkegaard kallar "sjukdomen till döden" (jfr. "förtvivlan", "synden" och "tungsinnets"). Så här skrev han i boken *Enten-Eller* från 1843: *"Det kommer ett ögonblick i en människas liv, då omedelbarheten liksom har mognat och då anden kräver en högre form i vilken den kan fatta sig själv som ande... om detta inte inträffar, om rörelsen hejdas och pressas tillbaka inträder tungsinnets."* Han fortsatte: *"tungsinnets är synd, är egentligen*

synden instar omnium, ty den är synden som består i att inte djupt och innerligt vilja, vilket är alla syndens moder.”

Kreativiteten, nyskapandet, den obegränsade fantasin, att ständigt fylla livet med innehåll, att ta sig an sina utmaningar, är en grundläggande del av den mänskliga existensen. Under mindre än 20 000 år har den mänskliga kreativiteten åstadkommit en fantastisk resa från ett liv i grottor *via* ett liv i de första städerna som Jeriko för ca. 10 000 år sedan till dagens högt teknologiska och globala civilisation. Vem skulle kunna ha anat hur anden skulle visa sig? Var går gränsen för andens självavslöjande? Vart är andens ständiga självavslöjande på väg? Hur kommer framtiden att se ut? Ska dagens människor lyckas klara av de stora utmaningar som hotar mänsklighetens överlevnad, t.ex. fattigdom, terror, krig och uppvärmningen av jordens klimat? Vem kan förutse den enskilda människans självavslöjande i det specifika sammanhanget där hon befinner sig? Andens framtid är alltid öppen. Kierkegaard skrev: *”Skulle jag önska mig något så skulle jag inte önska mig rikedom eller makt utan möjlighetens lidelse, det öga som evigt ungt och evigt brinnande överallt se möjligheten.”*

C. Tillägnet

I fantasins värld är andens självavslöjande begränsat eftersom fantasin som står i centrum och driver fram förekomsten av möjliga världar. Även i njutningens värld är andens självavslöjande begränsat eftersom lusten står i centrum och driver fram njutningsaktiviteter. Så här beskrev Kierkegaard en av sina representanter för det estetiska livet, nämligen den romerske kejsaren Nero. *”Nu griper han efter lusten, all världens klokhet måste tänka ut nya lustar åt honom, ty först i lustens ögonblick finner han ro och när den är över gäspar han av trötthet. Anden vill ständigt bryta fram, men den når aldrig fram till ett genombrott, gång på gång lurar han den och bjuder den lustens mättnad. Då samlar sig anden inom honom till en mörk sky, dess vrede ruvar över hans själ och den blir till en förtvivlan som inte upphör ens i njutningens ögonblick.”* Både fantasins och njutningens världar begränsar andens självavslöjande.

Samma sak gäller vetenskapens värld. Kierkegaard skulle ha accepterat Goethes syn i *Faust* där det står: *"skall ett levande ting forskas ut och beskrivas, då måste anden först fördrivas, och så har man delarna i sin hand men ack, inte andens enande band."*

Det finns en allmän uppfattning att vetenskapens intention är att göra människans utforskande av den materiella verkligheten systematiskt och tillförlitligt. Vetenskapen är en offentlig verksamhet och inte en profetisk röst som manar den enskilda människan att forma sitt liv på ett bestämt sätt. För att individen skall skapa mening i sitt liv måste hela anden vara engagerad. Så här skrev Kierkegaard: *"om du alltså vill förstå mig rätt, så kan jag gärna säga att det vid väljandet mindre kommer an på att välja det rätta, än på den energi, det allvar och patos, varmed man väljer. Dari visar sig personlighet i sin inre oändlighet, därigenom konsolideras personligheten."* Han hävdade gång på gång i *Efterskrift* att människans högsta uppgift är att bli subjektiv. *"...att bli subjektiv skulle vara den högsta uppgift som varje människa är ställd inför, på samma sätt som den högsta lönen, en evig salighet, bara är till för den subjektive, eller rättare, blir till för den som blir subjektiv."*

Kierkegaard menade att anden är utrustad med de förutsättningar som behövs för att kunna skapa värde och mening. Anden behöver inte vända sig till en verklighet utanför sig själv. På denna punkt följer han den sokratiska traditionen att anden är sin egen källa eller grund när det gäller att skapa värde och mening. Andens självavslöjande behöver inte begränsas av samtidens livsytringar. Den enskilda människan kan alltid ta ett steg bortom sin samtid.

Subjektiviteten är kraften som driver den enskilda människans liv framåt. Subjektiviteten är viljan, det passionerade ögonblicket när anden sätter hela sig själv i rörelse. Anden vill något. Anden bryr sig om något.

Kierkegaard riktade stark kritik mot sin samtids betoning på rationalitet eftersom den tränger bort innerligheten och därmed förminskar

människans existens. Han riktade också stark kritik mot ”kristendomen” och särskilt dess representanter, t.ex. biskop Mynster, för att de representerar en livshållning präglad av en disharmoni mellan teori och praktik, idealitet och aktualitet. Kierkegaard hävdade att i existensen är den enskilda människan alltid en odelbar enhet.

D. Handlingen

Kierkegaard ansåg att den högsta formen av andens självavslöjande är en livshållning präglad av mänsklig blomstring, *eudamonia*. Han ansåg att Sokrates var en individ vars handlingsmönster återspeglade andens högsta livsyftning. Jag tror att Kierkegaard också var fullt medveten om sin samtids strävan att berika mänskligt liv genom att befria individer från okunnighet, ohälsa och orättvisor. Upplysningstidens motto om frihet, jämlikhet och broderskap var inte främmande för honom.

Kierkegaard menade att en människa är människa endast när hon handlar, träder fram. Hennes existentiella förpliktelse kommer till uttryck i vad hon gör. Anden legitimerar sig själv med sina handlingar. I handlingen tar den enskilda människan ett steg från idealitet till aktualitet, en repetition som ger anden glädje, *eudamonia*. En handling är inte a-historisk. Den är alltid tidsbunden och tillhör ett unikt och specifikt sammanhang.

Sammanfattning

Återkomsten av Aristoteles naturfilosofi på Europas intellektuella scen kring 1 000-talet blev början till en mäktig rörelse vars förklaringskraft ökar för varje år. När Kierkegaard klev in på den intellektuella scenen under början av 1830-talet hade den vetenskapliga attityden etablerat sig som den dominerande kulturskapande kraften i västvärlden. Under slutet av 1900-talet har vetenskapen börjat rikta blicken mot den mänskliga

hjärnan och dess kognitiva funktioner. Kierkegaard menade att denna utveckling kan resultera i ett bortträngande av innerligheten, den enskilda människans förmåga att tillskriva livet värde och mening.

I mer än 40 böcker och dagboksanteckningar har han påmint oss om innerlighetens betydelse för mänskligt välstånd och framåtskridande. Hans utgångspunkt är idén att den enskilda människan är en odelbar enhet vars två grundläggande strukturer och funktioner är den medvetna kroppen och det intentionella subjektet. Att splittra denna enhet eller prioritera en del av enheten på bekostnaden av den andra är att förminska människans existens och ge upphov till existentiell disharmoni. Kierkegaard efterlyste en integration av vetenskap och innerlighet som en nödvändig förutsättning för mänskligt välstånd och framåtskridande. Eller med ord av Thomas Tranströmer, den enskilda människan behöver två sanningar för att se sig själv. *”Två sanningar närmar sig varann. En kommer inifrån, en kommer utifrån och där de möts har man en chans att få se sig själv.”*